

Jerzy Andrzejuk

HISTORIA ZALESIEŃ I PROBLEMY GOSPODAROWANIA W DRZEWOSTANACH NA GRUNTACH POROLNYCH NA TERENIE NADLEŚNICTWA BIELSK

Nadleśnictwo Bielsk z siedzibą w Bielsku Podlaskim położone jest na obrzeżach Puszczy Białowieskiej i obejmuje obszary leśne nie wchodzące w skład zwartego kompleksu leśnego Puszczy. Lasy Nadleśnictwa Bielsk są stosunkowo młode a ich powierzchnia ciągle wzrasta – od 3516 ha w 1944 roku do 21157 ha w 2018 roku. Te właśnie charakterystyczne cechy a szczególnie znaczna obecnie powierzchnia lasów jest powodem aby pojęcie „Puszcza Bielska” występujące w niektórych dawnych dokumentach traktować z zainteresowaniem i spróbować poznać historię lasu w granicach zasięgu nadleśnictwa. Niniejsze krótkie opracowanie przedstawia jak lasy wylesionej niegdyś Puszczy Bielskiej wracają z powrotem na swoje miejsce.

Historia Puszczy Bielskiej

Lasy Nadleśnictwa Bielsk są młode, jednak mają bogatą historię. Z dawnych kronik, prac dyplomowych dotyczących terenu Nadleśnictwa Bielsk oraz z opracowań historycznych wynika, że jeszcze w połowie XV wieku ogromny pas lasów ciągnął się od bagien poleskich po dawne puszcze jaćwieskie. Część przylegająca do błot poleskich nad rzeką Leśną do źródeł Narewki i Narwi, przydzielono do zamku kamienieckiego. Zwany on był początkowo Puszcza Kamieniecką, lecz z czasem przyjęła się nazwa Puszcza Białowieska. Sąsiadującą z nią puszcza przylegającą do grodu Bielsk nazywano Puszcza Bielską.

Od czasu zbliżenia polsko-litewskiego w początkach XV wieku, sytuacja polityczna na Podlasiu ustabilizowała się i rozpoczął się popierany przez wielkich książąt litewskich proces zagospodarowania pustek osadniczych i umacniania osad istniejących. Mimo to w końcu XV wieku tereny puszczańskie na wschód od Bielska były jeszcze słabo skolonizowane. W związku z intensywnym rozwojem w końcu wieku XV i na początku wieku XVI przemysłów leśnych, wywołanych dobrą koniunkturą na rynkach europejskich, zaistniała konieczność ich szybkiego i taniego wywozu. Pod koniec XV w. kupcy bielscy zorganizowali port na rzece Narew w pobliżu przeprawy traktu

Bielsk – Grodno. Powstanie jego należy wiązać z działalnością gdańszczyzna Jakuba Hoppena, który w 1495 roku był wójtem bielskim. W pierwszej połowie XVI w. Narew pełniła m. in. funkcje portu rzecznego, z którego kupcy bielscy spławiali towary leśne do Gdańska. Musiało to wywołać proces prawnego i ekonomicznego zespolenia Narwi z Bielskiem. W 1558 r. wójtem bielskim i narewskim był diak wojewody wileńskiego Mikołaja Radziwiłła – Mateusz Sawicki. Organizacja przemysłów drzewnych w dorzeczu górnej Narwi i Nurca oraz handel produktami drzewnymi były pierwotnie głównym czynnikiem wpływającym na ekonomiczny rozwój Bielska. W ciągu XV w. stał się on głównym ośrodkiem produkcji i handlu towarami leśnymi na tym terenie. Od początku drugiej połowy XVI w. pozycja Bielska jako ośrodka organizującego produkcję przemysłów drzewnych i czerpiącego z tego duże dochody ulega osłabieniu. Było to efektem pozbawienia mieszczan bielskich prawa wolnego wyrębu (Fronik 2008,2009).

W rezultacie tych zmian tereny dzisiejszego Nadleśnictwa Bielsk stanowiły dobra królewskie Ziemi Bielskiej Województwa Podlaskiego, zgrupowane w starostwie bielskim, brańskim, suraskim, kleszczelowskim i leśnictwie bielskim. Leśnictwo bielskie zajmowało wschodnią część Ziemi Bielskiej. Siedziba leśniczego mieściła się w folwarku Lada (stąd nazwa kompleksu leśnego Lac(dz)ka Puszcza). Osadnictwo i kolonizacja tych ziem powodowały wylesianie i odsuwanie się puszczy na wschód.

Pierwszy zachowany opis gospodarczy leśnictwa bielskiego pochodzi z 1576 roku z czasów pomiaru wólczyń, a opis granicy Puszczy Białowieskiej i Puszczy Bielskiej z 1639 roku. Osadnictwo i kolonizacja tych ziem powodowały wylesianie i odsuwanie się puszczy na wschód. Już w XVII wieku Bielsk odczuwał brak możliwości zaopatrzenia się w drewno w pobliżu miasta. Na przeciągu lat lasy cierpiały po każdym z zawirowań wojennych dotyczących Europy. Na pograniczu Polski zniszczenia wojenne były szczególnie dotkliwe, stąd ciągle zapotrzebowanie na drewno budowlane. Po trzecim rozbiórce Polski w 1795 r. tereny dzisiejszego Nadleśnictwa włączono do Prus. Wprowadzono wówczas nowy podział administracyjny tworząc leśnictwa: Bielsk, Brańsk i Suraż. W 1807 r. Tereny te na okres 8 lat zostały włączone do Księstwa Warszawskiego, a w 1815 r. do Cesarstwa Rosyjskiego. Utworzono wówczas jedno leśnictwo z siedzibą w Hołodach (Fronik 2008, 2009). W 1918 r. po odzyskaniu niepodległości przez Państwo Polskie powstało Nadleśnictwo Bielsk, w skład którego wchodziły lasy części dzisiejszego nadleśnictwa oraz Lacka Puszcza.

Pierwsze prowizoryczne urządzenie lasu – plan gospodarczy za czasów niepodległości przeprowadzono w 1928 roku, a następne w 1938 dzieląc lasy nadleśnictwa na dwa obręby: Bielsk i Lacka Puszcza. O gospodarce leśnej

w okresie przedwojennym brak jest ścisłych danych. Na podstawie danych stanu drzewostanów można stwierdzić, że w lasach państwowych prowadzono gospodarkę planową. Inaczej było z lasami niepaństwowymi. Powierzchnia lasów zmniejszała się w dalszym ciągu, aż do II wojny światowej. Przeludnienie wsi, głód ziemi były głównym powodem dalszego karczowania lasów i zamiany ich na pola uprawne w nadziei na lepsze plony w porównaniu z gruntami wyjałowionymi długoletnią uprawą rolną. W dwudziestoleciu międzywojennym wycięto także sporo lasów po parcelacji majątków, np. Biała Straż, Opaka (Andrzejuk 2000, Bielecki 2002).

Powrót lasu

Zniszczone w czasie II wojny światowej wsie i miasta potrzebowały drewna do odbudowy. Pod topór znów poszły duże połacie starodrzewów w lasach państwowych i upaństwowionych lasów podworskich. Nie zamieniano ich jednak na pola i pastwiska. Rozpoczął się bowiem okres wielkiej migracji ludności wiejskiej do miast, szczególnie z okolic o słabych piaszczystych glebach, w poszukiwaniu lepszych warunków życia.

Po dawnych puszczech pozostało niewiele: około 6 tys. ha Puszczy Ładzkiej, około 2 tys. ha zdewastowanych lasów państwowych i około 2,5 tys. ha w jeszcze gorszym stanie lasów prywatnych. Pozostały także wielkie obszary opuszczonych gruntów porolnych, często z łachami lotnych piasków zarastających z rzadka sosną i jałowcem.

Jedynym racjonalnym sposobem zagospodarowania tych gruntów było ich zalesienie – 60 lat temu rozpoczęła się wielka akcja sadzenia lasów.

Fot.1. Przygotowanie gleby pod zalesienia – 1954 r.

Nadleśnictwo Bielsk jako samodzielna jednostka w granicach zbliżonych do obecnych zostało utworzone 01.08.1944 r. z siedzibą w Bielsku Podlaskim przy ulicy Żeromskiego 13. W roku 1962 siedzibę nadleśnictwa przeniesiono na ulicę Studziwodzką 39, gdzie znajduje się do dziś. W jego skład weszły dawne lasy państwowe, lasy majątków przyjętych z reformy rolnej oraz lasy przyjęte PFZ. Jest jednostką o charakterystycznej strukturze stanu posiadania, odmiennej niż w większości nadleśnictw. Wynika to z młodego wieku drzewostanów (40 lat) i stałego wzrostu powierzchni LP. Powiększenie powierzchni LP nadleśnictwa w początkowej fazie dotyczyło przekazania Nadleśnictwu większych powierzchni nieużytków i gruntów nieopłacalnych dla rolnictwa stanowiących PFZ, gruntów po Spółdzielniach Produkcyjnych, Spółdzielniach Kółek Rolniczych i PGR-ów. Gwałtowne przekazywanie lasów i gruntów do zalesienia miało miejsce w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych w związku z możliwością przekazania przez rolników gruntów na rentę. Oprócz zalesień w Lasach Państwowych większość zalesień w lasach niepaństwowych organizowała administracja nadleśnictwa. Rozdrobnione kompleksy położone w zmieszaniu z działkami rolników, często w szachownicy o kilkumetrowej szerokości działek, stwarzają ogromne utrudnienia w prowadzeniu racjonalnej gospodarki leśnej, mimo to wspólnie tworzą duże zwarte kompleksy leśne.

Ryc. 1. Zmiana powierzchni lasów Nadleśnictwa Bielsk po II wojnie światowej.

Przejęte grunty w większości składały się z rozdrobnionych działek. Młody wiek drzewostanów jest wynikiem prowadzonych w okresie powojennym ogromnych zalesień w LP i LN. Zalesienia prowadzono na gruntach porolnych i nieużytkach, a także przebudowując grunty zakrzaczone na skutek długotrwałego nieużytkowania gruntów rolnych. Często przed zalesieniem, wprowadzaniem gatunków docelowych, konieczne było wykonanie melioracji, sieci dróg, małych zbiorników retencyjnych i biologicznych punktów oporu środowiska. Prowadzone prace miały poparcie miejscowego społeczeństwa. Zalesienia w większości dokonywano korzystając z pomocy młodzieży szkolnej. W rejonie przygranicznym w okolicach Dubicz Cerkiewnych, Czeremchy, a także Kleszczel w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych leśnicy wspólnie z gminami i organizacjami społecznymi organizowali tzw. „zielone niedziele”, w których uczestniczyli obok leśników mieszkańcy okolicznych miejscowości, a szczególnie ich młodzi przedstawiciele. Zalesiano wtedy nieużytki porolne na gruntach lasów państwowych i indywidualnych właścicieli. Na zakończenie „zielonych niedziel” odbywały się festyny ludowe.

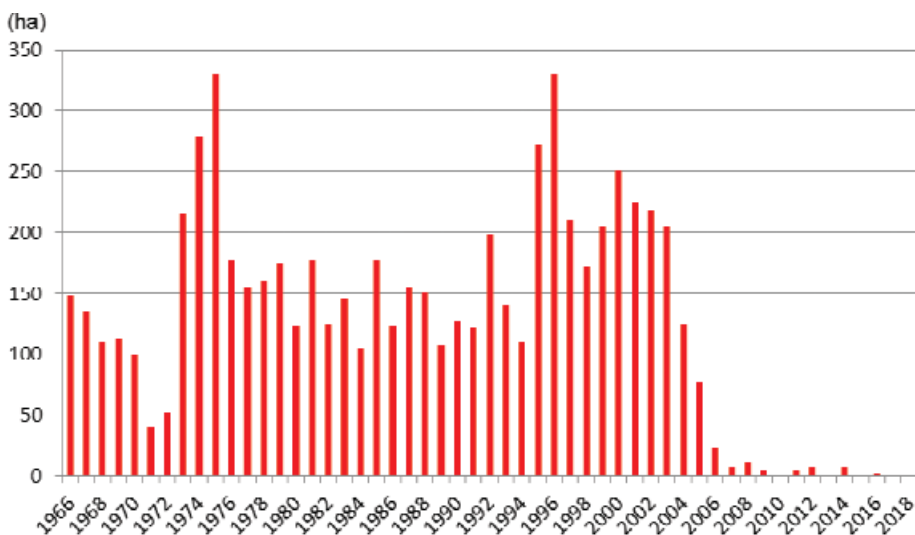

Fot.2. Pierwszy pokaz pracy koleczką. Leśnictwo Czeremcha.

Las zajmujący coraz to nowe tereny w wyniku zalesień wracał na swoje miejsca. Świadczą o tym nazwy zalesionych uroczysk zachowane w miejscowej gwarze – Żarka, Wyżary, Dubiny, Jalinnik itp. Odbudowuje się dawniej znaczące, ale wylesione kompleksy leśne np. „Czarny Las” (Andrzejuk 2000).

Rozmieszczenie i intensywność zalesień na terenie nadleśnictwa wiąże się z żyznością gleb. W oparciu o wykorzystanie gleb dla potrzeb rolnictwa na terenie Nadleśnictwa Bielsk opracowano z udziałem leśników pierwszą w regionie granicę rolno-leśną stanowiącą element planu przestrzennego zagospodarowania gmin. Opracowania takie obejmowały 80% terenu N-ctwa. Granica rolno-leśna określała możliwości i potrzeby w zakresie zalesień, a przede wszystkim optymalne wykorzystanie powierzchni ziem, uporządkowanie przestrzeni rolniczej i leśnej oraz zgodnego z warunkami glebowo-przyrodniczymi zagospodarowania gruntów. Opracowanie granicy rolno-leśnej nie stanowiło nakazu natychmiastowego zalesienia, lecz tylko wytyczało cel.

Główna koncentracja gruntów do zalesień jak również intensywność tych prac mieściła się w rejonie przygranicznym na terenie gmin: Dubicze Cerkiewne, Kleszczele i Czeremcha. Poprzez tworzenie nowych kompleksów lasy te łączą Puszcę Białowieską z lasami Nadleśnictwa Nurzec. Drugi, nieco skromniejszy korytarz leśny tworzy się na skutek zalesień nad rzeką Narew również od strony Puszczy Białowieskiej w kierunku Nadleśnictwa Rudka. Obecnie zalesienia gruntów porolnych wynoszą tylko do 10 ha rocznie, ponieważ nadleśnictwu nie są przekazywane żadne grunty do zalesień.

Ryc. 2. Powierzchnia zalesień w poszczególnych latach.

Zwiększanie się powierzchni Lasów Państwowych Nadleśnictwa Bielsk z 3516 ha w 1944 r. do 21238 ha w 2018 r. oraz do 17 000 ha lasów niepań-

stwowych, a tym samym znaczne powiększenie lesistości było i jest wielkim wyzwaniem dla leśników w zakresie kształtowania krajobrazu i tworzenia właściwych dla danego siedliska zbiorowisk roślinnych. Nadleśnictwo współpracowało z Instytutem Badawczym Leśnictwa i Wydziałami Leśnymi wyższych uczelni, otwarte było na najnowsze osiągnięcia naukowe w zakresie leśnictwa.

Zalesienia były i są prowadzone tak, aby w maksymalnie możliwy sposób stworzyć naturalne warunki leśne. Po określeniu potencjału siedliska, oprócz głównych gatunków leśnych takich jak So, Św, Md, Db, Brz, Ol wprowadzano całą gamę domieszkowych i biocenotycznych gatunków drzew i krzewów.

Na terenie nadleśnictwa brak jest większych naturalnych zbiorników wodnych. Wykorzystuje się więc lokalne obniżenia terenu do celów tworzenia małej retencji wód. O ile możliwości terenowe pozwalają, to obszary zalesiane są wzbogacane w zbiorniki wodne wielkości od kilku do kilkudziesięciu arów. Zakładane są przy nich remizy złożone z wielu gatunków drzew i krzewów liściastych tworząc punkty biologicznego oporu środowiska. Wszystko to składa się na kompleksowe zagospodarowanie.

Fot. 3. Zbiornik małej retencji w Leśnictwie Kleszczele.

Zalesienia na gruntach prywatnych prowadzone były ze zmienną intensywnością i z różnym zainteresowaniem właścicieli gruntów. Pierwszy zryw zalesieniowy właścicieli gruntów miał miejsce w latach sześćdziesiątych, kiedy zalesienia zwalniały ich z nadmiernych podatków. Do chwili wejścia

Polski do Unii zalesienia w większości koordynowali i organizowali leśnicy realizując politykę Państwa w zakresie zwiększania lesistości. Właściciele gruntów nie wykazywali zainteresowania zalesieniami ponieważ nie mieli pewności co będzie z gruntami zalesionymi z pomocą Państwa. Stworzenie systemu pomocy przy zalesieniu prywatnych gruntów rolnych w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) zostało pozytywnie przyjęte w społeczeństwie. Rola leśników została sprowadzona do wykonania planu zalesień, instruktażu i umożliwienia nabycia sadzonek. Ogółem w ramach PROW w latach 2004–2017 sporządzono 596 planów zalesień na powierzchni 1483 ha, z tego zalesienie wykonano na podstawie 505 planów zalesień na powierzchni 1208 ha.

O tym, że Puszcza Bielska wróciła częściowo na swoje miejsce, choć porozrywana na drobne kompleksy, świadczą nie tylko drzewostany ale i zwierzyna leśna. Jak jeszcze 40 lat temu trudno było zobaczyć jelenia, to od kilku lat oprócz całej gamy zwierząt łownych i chronionych w granicach Nadleśnictwa przebywa około 100 sztuk żubrów. Opuściły one Puszcze Białowieską w poszukiwaniu pożywienia i pozostały, rozprzestrzeniając się powoli na całe Nadleśnictwo.

Obecne drzewostany nadleśnictwa to w 77% sosna, w 77% II i III klasie wieku (przeciętny wiek 40 lat), założone w 80% na gruntach porolnych. W związku z tym, jak większość drzewostanów na gruntach porolnych cierpią one w szczególności od huby korzeniowej oraz od szkodników owadzych.

Las i człowiek

Zalesiane tereny to przede wszystkim dawne użytki rolne, pola, pastwiska, łąki, piaskownie, żwirownie a niekiedy nawet pojedyncze siedliska ludzkie i były wioski. Cechą charakterystyczną dla drobnej gospodarki leśnej były rosnące na miedzach dzikie grusze, jabłonie, dęby i inne drzewa oraz śródpolne zadrzewienia. Leśnicy nie usuwają ich ale pozostawiają je jako element bioróżnorodności. Siedliska ludzkie natomiast nie są zalesiane ale występujące na nich zdziczałe sady wykorzystuje się jako punkty biologicznego oporu środowiska. Szczególnie w rejonie przygranicznym las miejscami całkowicie „wyparł” człowieka i pozostały jedynie zarastające fundamenty po budynkach. W gminie Czeremcha w okresie powojennym całkowicie lub częściowo znikły wsie Borki, Jancewicze, Dąbrowa, Terechy, Chlewiszcze, a w gminie Kleszczele resztki wsi Zaburce. Sporo także ubyło osad w zabudowie kolonijnej. Powodem wyludniania się tych terenów była i jest migracja ludności wiejskiej do miast i w inne regiony kraju w poszukiwaniu lepszych warunków życia.

Fot. 4. Zdziczały sad i fragmenty zabudowań.

Staraniem leśników, bezleśne tereny zmieniły swój wygląd poprzez wzbogacenie krajobrazu o kompleksy leśne. Lesistość terenów Nadleśnictwa Bielsk wynosi obecnie 27% z tym, że w gminach Czeremcha, Dubicze Cerkiewne i Kleszczele sięga 50%. Mimo że większość drzewostanów Nadleśnictwa Bielsk powstała na gruntach porolnych, to znaczna ich część została objęta różnymi formami ochrony zaświadczając tym samym, że są przyrodniczo cenne.

Na terenie Nadleśnictwa Bielsk utworzono dwa rezerваты przyrody mające ścisły związek z gruntami porolnymi: Rezerwat Jelonka – utworzony w 1989 roku jako rezerwat ścisły. Powierzchnia obiektu wynosi 226,97 ha. Celem ochrony jest zachowanie szczególnego krajobrazu i środowiska oraz zabezpieczenie przebiegu sukcesji wtórnej (powrót lasu) na porzuconych jałowych gruntach porolnych; Rezerwat Czechy Orłańskie – utworzony w 1995 roku jako rezerwat częściowy. Powierzchnia obiektu wynosi 77,96 ha. Celem ochrony jest zachowanie naturalnego charakteru borów sosnowo-świerkowych stanowiących pozostałość dawnej Puszczy Bielskiej. Pogranicze to znamionował postępujący proces wylesień przy wielokrotnym spontanicznym powrocie lasu na pierwotne stanowiska.

Obszary chronionego krajobrazu: obszar chronionego krajobrazu doliny Narwi na powierzchni 2121,29 ha; obszar chronionego krajobrazu Puszczy Białowieskiej (6105,71 ha).

Natura 2000 – to sieć obszarów chronionych na terenie Unii Europejskiej. Celem wyznaczania tych obszarów jest ochrona cennych, pod względem przyrodniczym i zagrożonych składników różnorodności biologicznej. Na terenie Nadleśnictwa występuje 7 takich obszarów: Puszcza Białowieska, Dolina Górnej Narwi, Dolina Górnego Nurca, Ostoja w Dolinie Górnej Narwi, Ostoja w Dolinie Górnego Nurca, Murawy w Haćkach, Jelonka.

Na terenie nadleśnictwa jest 5 pomników przyrody, z czego cztery to sędziwe dęby bezszypułkowe i jedna sosna pospolita. Najstarszy dąb jest w wieku ok. 310 lat i ma obwód 530 cm. Pozostałe są w wieku: jeden około 260 lat i dwa około 210 lat.

Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom społeczeństwa, w celu prezentacji i promocji leśnictwa oraz edukacji leśnej w Nadleśnictwie utworzono: Ścieżki przyrodniczo-leśne („Osuszek”, „Grabowiec”, „Czechy Orlańskie”); Izbę Edukacji Przyrodniczo-Leśnej; Salę „Leśne Starocia”.

Duże coroczne zalesienia wymagały od leśników olbrzymiego wysiłku organizacyjnego. Było to tym trudniejsze, ponieważ Nadleśnictwo nie posiadało zaplecza technicznego, dostatecznej wielkości zaplecza szkółkarskiego, a przede wszystkim osad służbowych. Na terenie Nadleśnictwa nie było gotowych osad do przejścia jak na Ziemiach Odzyskanych. Corocznie przybywało gruntów, tworzyły się dodatkowe leśnictwa, zatrudniono nowych leśników, ale budownictwo mieszkaniowe nie nadążało. Kierownictwo Nadleśnictwa prowadziło więc rekrutację wśród miejscowej ludności zatrudniając pracowników z własnymi mieszkaniami, jednocześnie wysyłając ich do Zaocznego Technikum Leśnego w Białowieży i nadzorując proces kształcenia. Powstające powoli osady leśne były przeznaczone tylko dla administracji.

Znaczącą i nietuzinkową postacią „wielkich zalesień” był nadleśniczy Włodzimierz Fiedoruk. Pracował w Nadleśnictwie od 1944 roku do końca 1988 roku pełniąc funkcję nadleśniczego w latach 1950–1988. We wspomnieniach Włodzimierz Fiedoruk jawi się jako tytan pracy, człowiek wielkiego serca i umysłu, który życie bez reszty poświęcił dobru polskich lasów. To on rozpoczął odtwarzanie Puszczy Bielskiej. Był przyjacielem i opiekunem młodych leśników, których zawsze olśniewał wiedzą, którym służył radą, a wymagając uczył. W Nadleśnictwie pamięta się o nim. Na terenie Szkołki Leśnej Grabowiec znajduje się tablica upamiętniająca jego postać, a w Izbie Przyrodniczo-Leśnej jest stała ekspozycja prezentująca jego osobę.

Wielkie zalesienia doprowadziły do znacznych zmian w krajobrazie, sposobie gospodarowania i wzrostu znaczenia lasu w regionie.

Do pozytywnych osiągnięć procesu zalesień na terenie nadleśnictwa należą:
– Powiększenie kilkukrotne powierzchni lasów regionu.

- Budowa szkółek zapewniających samowystarczalność.
- Plantacje nasienne.
- Archiwum klonów dla Polski północno-wschodniej.
- Scalenia gruntów leśnych w 30 wsiach.
- Baza powierzchni doświadczalnych dla SGGW, IBL i innych instytucji.
- Wysoko wykwalifikowana kadra leśników.
- Kontakty i wymiana doświadczeń z leśnikami z zagranicy.
- Prestiż i poważanie wśród miejscowej ludności, samorządów i instytucji naukowych.

Mimo zabiegów i wysiłku nie udało się w znacznej mierze scalić lasów w większe kompleksy leśne. W czasie wielkich zalesień popełniono także nieświadomie błędy merytoryczne i organizacyjne. Minusami tego procesu były:

- Powstało zbyt dużo hektarów drzewostanów jednowiekowych w związku z czym nie nadążano w wykonywaniem czyszczeń wczesnych i późnych w latach 80-tych.
- Wprowadzanie obcych gatunków inwazyjnych jak np. czeremcha amerykańska.
- Ostra selekcja młodzieży po technikum leśnym, ponieważ po kilku miesiącach pracy od skończenia szkoły, młody człowiek był leśniczym i musiał wykazać się w pracy. Wiele osób tego nie wytrzymało.

Fot.5. Poświęcenie tablicy pamiątkowej Włodzimierza Fiedoruka.

- Ciągłe jeszcze uciążliwe rozdrobnienie gruntów przemieszanych z prywatną własnością stwarza trudności w racjonalnym gospodarowaniu, a przede wszystkim w utrzymaniu właściwego stanu sanitarnego.

W końcowym podsumowaniu wieloletniej pracy przy podwyższaniu lesistości regionu można stwierdzić, że efekt dziesiątków tysięcy nowopowstałych lasów jest osiągnięciem niezwykle znaczącym. Ubogaca on nasze ziemie w ogólnodostępne, blisko położone drzewostany będące już w średnim wieku. Dodatkowo jeszcze upamiętnia trud, pot i znoj oraz niewyobrażalne wyrzeczenia leśników i wszystkich zapaleńców, którzy tego dokonali.

Literatura

1. Andrzejuk J., 2000. Odtwarzanie Puszczy Bielskiej, Las w kulturze polskiej, Poznań
2. Bielecki B., 2002. Zielona Osłona Puszczy Białowieskiej, Białowieża
3. Fionik D., 2008. Bielski Gościniec, „Kostiuszko Fiodorowicz – hajewnik bielski”, nr 2–3
4. Fionik D., 2009. Leśnictwo Bielskie od Kościuszki do Branickiej, b.m.r.w.
5. o. G. Sosna, m. A. Troc-Sosna, 2009. Łosinka, Parafia na skraju Puszczy Ładzkiej, b.m.w.

Mgr inż. Jerzy Andrzejuk
Nadleśniczy Nadleśnictwa Bielsk

Referat z sesji naukowej nt.: "Gospodarka w lasach na gruntach porolnych" z okazji 118 Zjazdu Delegatów Polskiego Towarzystwa Leśnego w Supraślu, 14-16.06.2018 r.